

Matisz László A HANGOK VONZÁSA ÉS TASZÍTÁSA

Az improvizatív zene esztétikai közelítései I.

Ráhangelő

Kérdések a művészet körül

Haszontalan dolgokról lesz az alábbiakban szó. Olyan behatárolhatatlan témákról, melyekről beszélünk, írunk, melyeket *tudományosan* feldolgozunk, vagyis időt, energiát áldozunk rá, pedig látszólag semmi közül a valóságos életünkhöz. Nyilván azért tesszük, mert megmagyarázhatatlan módon vonzanak sokunkat. De a megfoghatatlan, misztikus, vagy csak annak tűnő jelenségek iránti vonzalmunk tagadhatatlan. S hogy mik is ezek? Játékok, fantáziálások, az érzékek kényeztetése, intellektuális kalandok és sok-sok hasonló dolog. Nagyrészüket gondolkodás nélkül a művészetekhez soroljuk, akkor is, ha csak egyetlen ember mániájáról, passziójáról volt szó – eredetileg. Az abszurdításig fokozható vágy, valami külön, egyszemélyes világ iránt akkor is fontos számunkra, ha lopva, sőt lopással jutunk hozzá; lehetőleg olyan sokan, hogy már közösség-élményünk is legyen. És vannak kevesek, akik e *passzióikkal* szinte egyek; akiknek a hétköznapi valóság messzebb van, mint a kizárólag saját maguk érzékelt, csak általuk felfogott, értelmezett külön világ. Érdekes módon ez utóbbi állapot is megfigyelés, tapasztalás és tanulás folyamán áll be, még ha – feltehetően születetten – másfajta érzékenység is van mindezek mögött, mint a *nagyérdemű* átlagembernek. De amíg az emberek nagyobb hányada érthető módon a nagyközösséghez (közönséghez) igazítja akár újszerűnek tűnő felismeréseit is, a közös nevezőt szinte életcélnak tartva, addig a jelzett kisebbik hányadhoz tartozók ragaszkodnak a csak általuk felfogott világhoz; leginkább a gyermeki rácsodálkozáshoz hasonlítható egyenes és saját tapasztaláshoz. Ezek a többség szerint elvárásolt, vagy álomvilágban élő lények áttetszőek. Hívják őket csodabogárnak, különcnek, és még sok mindenmásnak, művészléleknek vagy művésznek is. A külön világ, amit mi ellopunk tőlük, persze már messze nem olyan, mint az eredeti, egyszemélyes, de a birtoklási vágy, néha tudásvágy, esetleg csak egyszerű irigység miatt nekünk is kell az, amiben ők – kívülről szemlélve – olyan jól érezték magukat, olyan szépek voltak, szinte *lebegtek*. S hogy miért is ragaszkodunk ezekhez minden áron, még ha a „lebegőnek” tűnő pózoktól nem is jutunk többre? Mert érteni véljük mindazt, ami az ember közérzetével, időtöltésével, élvezeteivel kapcsolatos – akkor is, ha a dolognak nincs semmi mérhető haszna. Hacsak a szeretetehség vélt csillapítása nincs mindezen vágyak mögött. A minőségtudat, a szeretetre méltó benyomáskeltés képessége (vagy póza) kell nekünk, ettől lehet akár kompetenciatudatunk is, s így mintha differenciáltabban fognánk fel az élet valóságos dolgait is. A gyerekneveléshez, a futballhoz, a pénzhez, az iskolai tanításhoz, az autózetéshez, a politikához, persze a művészethez, és még jó néhány dologhoz – amellyekkel a hétköznapiakban együtt élünk – mindenki ért; többé-kevésbé. Legalábbis a legtöbben meg tudják mondani, hogyan kellene ezeket a dolgokat jól csinálni. Mert mindenki *illető*, aki vagy próbálta már, s tapasztalatból tudja a helyes irányt, de kívülállóként is – mivel jobbra az orra előtt történnek a dolgok – átlátja, sőt belelát az imént sorolt ügyekbe, ebből következően határozott véleménye van. Hogy bárki is dilettáns lenne? Ezt semmivel sem lehet igazolni. Józan észre, közmegegyezésen alapuló ízlésre, közérdekre, a jó és a rossz felismerésének csalhatatlanul biztos megérzésére hivatkozhat akárki. (Főleg ha láthatatlan érdekszálak is motiválják.) Mert ki ne tudna különbséget tenni hasznos és haszontalan, szép és csúnya, kellemes és kellemetlen, értékes és értéktelen, időtálló és azonnal felejthető között? Mi más jelentheti az értékítélet alapját, mint az imént soroltakhoz reflex-szerűen kapcsolódó, intuitív érzékek egyike? • Aki pedig tanulmányozta, professzionális szinten gyakorolta, kutatta, analizálta stb. a fentebb sorolt témák egyikét, vagyis szakember, szintén valami hasonlóra építi véleményét, vagy elképzelését. Bár több ismeretre, több szempontra alapozza a szakmai vélekedést, szándékot, tervet, mégis leggyakrabban az eredeti, természetes megérzéshez keresi a szakmai érvekkel megtámasztható igazolást. Emiatt a szakember ítélete vagy tanácsa is csak egy lesz a sok közül – ami egyáltalán nem baj. Más a helyzet, ha a szakember saját személyével, szakmai hitelességének elismertetésével és személyiségének szélesebb körű elfogadtatásával teremt magának dominanciát, tekintélyt; akár különösebben számottevő gyakorlati eredmények híján is. Különösen akkor, amikor a szakember érvelésében érezhető a szenvedély, amikor a szívügyéről beszél. Utóbbi esetben *mértékadó* véleményről beszélhetünk. Vagyis egy olyan álláspontról, mely pontosan azt jelenti, amit az imént rögzített szó takar: viszonyítási pontot, s nem valamiféle végeredményt, faktumot, végítéletet. Hangsúlyozandó: attól még az ilyen, messze hangzó – például kritikusi – vélemény is szubjektív lesz. • Különösen a művészeteket illetően. • A művészetről alkotott vélemény mögött senkitől sincs értelme számon kérni semmiféle kompetenciát. A közfelfogás szerint az a művészi alkotás jelentős, amelyek a lehető legtöbb embert ér el, érint meg, készítenek véleményformálásra, gondolkodásra, lehetőleg emberöltőkön, évszázadokon át. Amelyik sokaknak katarzis-élményt ad, vagyis a befogadó érintetté válik, a mű tovább él benne, akár általa is. (Bár ez utóbbihoz nem árt némi született fogékonyság.) Lényeg, hogy az egyszerű lélek is érteni, sőt *élvezni* akarja a művészetet, és elutasítja az olyan műalkotást, mely nem tartja tiszteletben az ő józan, valóságstiszelő, közösségi alapon működő, egyszerű észjárását és lelkiületét; különben öncélú, vagy belső használatra készült, értelmetlen dolognak minősíti. • Nem biztos, hogy a fentebb vázoltak miatt – valószínűleg más okokból kifolyólag is –, de nyilvánvaló tévhit, félreértések, vagy félreértelmezések, továbbá kétes alapokon nyugvó meggyőződés, és üres frázisokkal körülírt teóriák tömkelege homályosítja a művészet fogalmát. Még egy viszonylag egyszerűbb definíciót sem tudunk megfogalmazni, melynek tükrében valamelyest szélesebb körben megegyezhetnének abban, hogy voltaképpen mi is a művészet. A legkommerszebb szórakoztató-, sőt vendéglátó-ipari népmulattatástól a cirkuszon át, a trendinek számító média-jelenségekig, a szakmunka jellegű vizuális vagy hangai dekorációktól, a lila páras performance-okig, a teatrális, valójában ötletszerű pózolásoktól, az artisztikus érdekességeken át a sportteljesítményekre emlékeztető hangszeres zsonglőr mutatványokig, az irodalom vagy zene köntösében tetszelgő, s üzletet, politikát, ideológiát szolgáló tömeglélektani manipulációktól az örökérvényű, igazságkereső műalkotásokig elképesztően sok dolgot sorolunk a művészet fogalmkörébe. • A sokféle, homályos összetevőkből álló fogalom, sokféle *művészt* feltételez, akik számára a művészlét manapság inkább valami nem szokványos időtöltést, egyfajta vonzó életmódot jelent, semmint töprengést, gondolkodást,

belső kényszerből, vívódásból megnyíló alkotó folyamatot. Valaha bohémeknek is nevezték őket; ma sokkal többen élnek így, az átlagtól eltérő ritmusban, egyéni külsőségekkel és viselkedéssel. Vannak köztük fiatalok, egyéniségek, hírességek (celebek), sikerorientált nímándok, a devianciát súroló botrányhősök, de ilyen-olyan jelentőségű alkotófélek is. Ők a tömegkultúra szórakoztatásra szakosított, mesterségesen is előállítható (szintetikus) aprószenkjei. De vannak a kommersztől büszkén elkülönülő pozórók is, akik a magas kultúra köntösében kreálják artisztikus hatású, de súlytalan, középszerű, azonnal felejthető műveiket. Sok közöttük a jó szándékú, ízlésesen naiv produkciókkal tündöklő széplélek, akik többnyire sértődötten veszik tudomásul, hogy az előző típusnál jóval kisebb a piaci értékük. A két korszerű típus közös jellemvonása a gondolat-nélküliség – akár a mű, akár a művész tekintetében. Többnyire ifjú rajongó táboruk irigyi vagy csodálja őket. . . • Valaha a „művész” szó egyet jelentett a festővel. Nyilván mai szemmel abszurdnak tetsző, bár valaha normális dolognak számított, hogy a különböző művészeti ágakat rangsorolták, például: képzőművészet (azon belül is elsősorban a festészet), színház, irodalom, zene stb. sorrendben, s persze később került fogalomkörbe a tánc, a fotó, pláne a film. (A sorrend gyakran változott az évszázadok folyamán, attól függően is, hogy a hatalom mikor, melyiket preferálta, persze saját céljai érdekében.) Viszont nem biztos, hogy az efféle sorrendezés teljesen irracionális. Ugyanis így, a „művészet” szó sem tűnik annyira körülírhatatlannak. A realista festészetből kiindulva következtethetünk az esztétikai érzék és a mesterségbeli tudás jelentőségére. Valaha e két képesség megléte szinte elég is volt ahhoz, hogy valakit igazi művészként tartsanak számon. • A felvilágosodást követően lassan elindult egy folyamat, mely az addig teljesen elzárt tudományok szélesebb térnyeréséhez vezetett. A filozófia, az etika, néhány misztikus bölcselettel foglalkozó féltudományos irányzat, majd jóval később a pszichológia és a szociológia megjelenésével új szempontok jelentek meg az addig jobbára valóság-hű ábrázolás által létező művészetben. Az írott formában terjedő tudás megkerülhetlenné vált. A műalkotásnak ezentúl már nem csupán szépek vagy élethűnek kellett lennie, s nemcsak emlékmű-szerű funkciójával kellett hirdetnie, hogy mi helyes vagy helytelen, de *igaznak* is kellett lennie. A pusztá ábrázolás, az uralkodó, vagy a Teremtő dicsérete mellett megjelent az egyéni látásmód. Az összetett tartalom, a mögöttes érzés, a sugallt gondolat igénye, új művészi eszközök keresésére készítette az alkotókat; s nem csupán a képzőművészetet, de a drámaírókat, színészeket, költőket is. . . A szem, vagyis a látás és persze másfajta érzékelő képességünk felnyitása által már olyan dolgokat is láthattunk, melyeket addig csupán egyetlen ember láthattott: maga a művész. Érzékelésünk finomulása, szellemünk gazdagodását is jelenti, melynek viszont ára van, mert valahol ezen a szimbolikus ponton – országonként, mentalitás-típusonként, földrajzi, gazdasági sajátosságok mentén, a történelem viharainak különböző pillanataiban – ketté is szakadt a művészet könnyedén követhető története. Pontosabban, atomjaira hullott maga a fogalom, s minden, amit hozzá igyekeztek sorolni. A kettészakadás talán annyiban helytálló, hogy a gyűjtőfogalom ezernyi összetevőit, egyesek gyakorta próbálták valamiféle morális, vagy épp aktuális ízlés szempontjai szerint a jó vagy a rossz oldalhoz terelgetni. A festett kép, mint a legkonkrétabb, legvalóságosabb érzékelhető tárgy még nem okozott különösebb gondot (persze a mai értékviszonyokra már ez sem áll). Az irodalom, főleg a költészet már sokkal nehezebben tudott – egyértelmű állásfoglalás híján – „műalkotás” rangra emelkedni, nem beszélve a zenéről, melynek a kultúrtörténet túlnyomó részében csupán kiszolgáló, háttérzerep jutott. Utóbb említett művészetek jó néhány fennmaradt emléke gyakran csak valami véletlennek, a szerencse szeszélyeinek köszönhetik létezésüket. Az pedig, hogy az „örök értékfordozót” tisztelhetnének bármely évszázadokat megélt műben, ugyancsak nem egyértelmű. Sznobok nemcsak manapság léteznek; továbbá számolnunk kellene azzal a beidegződéssel is, mely szerint, ami nagyon régi, az a korával arányban értékes is. Nos ez, talán egy régész vagy muzeológus szerint lehet igaz, de semmiképp nem a mindenkiben megbúvó esztéta szemszögéből. Az igazi művészet, illetve annak minden időben fontos tárgya, többnyire teljesen független volt a valóságos élettel minden részletében átfogó kultúrától. Tudniillik ez utóbbit általában a jól és a rosszul megélhető dolgok, azaz: hullámhegyek és -völgyek, háborúk és eseménytelen békeidők, tudományok és tévhitek, trendek és divatok elege határozza meg. A szenvedély motiválta művész pedig épp ezeken, vagyis a csupán *nyomokat* hagyó valóságon igyekezett felülemelkedni – mindig. • Mielőtt bárki azt gondolná, hogy jelen írás is csak egy azok sorában, melyek korunk szörnyű értékválságára próbálja meg felhívni a figyelmet, sietve jelzem: nem szükséges erre sok szót pazarolni. A tényekkel, vagyis az értékviszonyok természetszerű hullámzásával, időnként (jelenesetben) a közeledő mélypont veszélyével, *hasznátságunkból* adódó torzulásával mindenki – aki egyáltalán gondol az „érték”, mint minőség fogalomra –, pontosan tisztában van. Ebből adódóan az is sokak számára egyértelmű (vagyis jelen idejű pozitívum!), hogy korunkban a művészet nem csupán mesterség, nemcsak valaminek egyfajta beidegződésen alapuló, professzionális tudása. S bár lehet, hogy soha többé nem rendeződnek jól körülírható egységekké a művészet gyűjtőfogalmához söpört, atomizálódott porszemek, ma is próbáljuk terelgetni azokat; a kellemes és kellemetlen, a szép és csúnya, a jó és rossz stb. oldalakra. • Tesszük ezt úgy, hogy leggyakrabban azt sem világos, hogy mit várunk a művésztől, a múltól, hogy kell-e várunk egyáltalán valamit, vagy csak nyitottnak kell lenni, bizalommal kell viseltetni irántuk. Nem tudjuk, hogy jobb-e, ha valamire készülünk, vagy inkább váratlanul ér minket a művészet *beavatkozása* a pillanatnyi állapotunkba. Vajon figyelünk, koncentrálnunk kell? Vagy inkább gyermeki lélekkel, valami alfaállapotban várni, hogy milyen önkéntelen működést indítanak el bennünk? Talán évtizedeken keresztül *művelni* kellene magunkat, hogy befogadásra alkalmassá váljunk, vagy inkább gyorsan elfelejteni mindazt, amit egyen-műveltségként az iskolákban ránk tukmáltak? Esztétikai, vagy inkább ízlésbeli kérdés a művészet megítélése? S ha igen, képesek vagyunk-e megszabadulni a divatoktól, a trendektől, a kívülről generált ideáloktól? Gyönyörködni akarunk, vagy csak *színvonalasan* szórakozni? Az élményt, az izgalmat, az ingert, a hétköznapiakból kiemelkedő csodát várjuk, vagy tanulni akarunk a művészet által? Netán katarzist, vagy egyenesen a megváltást várjuk. . . • A kérdések sora végtelennek tűnik. S – noha bizonyára létjogosult – kénytelenek leszünk a továbbiakban eltekinteni a „művészet” szótól, mint széphangzású gyűjtőfogalmától, lévén pontatlan és nem tényszerű meghatározás. Annál több figyelmet szánánk a továbbiakban az úgynevezett *művészléleknek*, akik egyszerűen többen vannak. Ők lehetnek fogékony műkedvelők, vagy mániások, de akár látens vagy valódi alkotók is, akik által az érték túlélhet, akik kedvéért az alkotó különc akár áldozatot is hozhat, mert valóságbeli értelme is van. Mivel a *génuszokat* inkább csodáljuk, mint értjük, az esendők útját választjuk; mert ha létezik egyáltalán – legalább körülírható út, valami titok –, ami fogódzó azoknak a látszólag teljesen hasztalan tevékenységeknek a megértéséhez, melyeket ma a „kortárs művészet” címszó alá sorolunk, talán így könnyebben rátalálunk. A nagy mesterek műveit már sokan elemezték, a művelt közönség nagy része pedig szépen meg is tanulta mindezt. A kicsik, a névtelenek viszont alig kapnak figyelmet, pedig legtöbbször ők fogják fel, általuk válik valóságossá az addig észrevétlen nézőpont, felismerés. Továbbá tőlük, egészen lentről indul el a folyamat – egy önkéntelen rezdülés, egy gondolatfoszlány, egy népdal, egy gesztus formájában – melynek univerzális érvényű végkifejletét később egy Gêniozus fogalmazza meg. . . A művészet kapcsán feltett kérdések közül természetesen egyikre sem lehet egyértelműen válaszolni. Ennek dacára talán mégsem fölösleges egyet-egyet feltenni magunknak; akkor is, ha önmagunkban ismerjük fel az alkotói ambíciót, s akkor is, ha csak érteni akarjuk bármelyiküket. S hogy miért kellene megválaszolhatatlan kérdéseket feltenni magunknak? Ehhez keresi az indokokat ez a cikksorozat; látszólag egyetlen szűk területre, korunk improvizatív zenei irányzataira fókuszálva. *(folytatása következik)*